

KELEMEN LAJOS

Középidő

Szempontok Kalász Márton pályaképének értelmezéséhez

Ami rajtunk kívül van, közel hozható ahhoz, ami eltölt bennünket? „...ha rejt már / válságos ingert gondolatunk. / Ily nagy váltás derűt hoz valóban...”

Ez még a *Viola d'amour* (1969) válasza.

Semmit vagy nagyon keveset értünk a zenész játékból, amíg azt gondoljuk, hogy csak a kedély ideoda forgatott kottájából játszik, s hogy a kottát a szélső lapozza. A költészet, minthogy egy elveszett egész visszaszerzéséért a lehetetlent kíséri, a létezés drámai minőségének megragadására tör. Bármily élvezetek is egyébként hangulati fokozatai, ezért oly iszonyúan szomorú, akár egy valamikor ártatlannak indult játszma, amelyet nem illik feladni. Amellett bizonyos értelemben kibékítés is; álom az egységről; olyan sajátos processzus tehát, amelyben sokszor a véletlennek látszó sem véletlen. „Az érzélgősséggel (...) viaskodni már undorodik” – mondja Kalász Márton. Program vagy nem program, amit a *Hírek Árgyelusnak* (1975) nyomatékosít; és noha csupa feszültség, villamosság, gondolattal együttjáró erő; másrészt viszont a szerzőtől, érzéki-szellemi nyugtalansága dacára, kétségkívül távol áll az érzelmek túlhevítése.

Mindazonáltal – a tárgyvilág és a belső élet árnyalatosan finom rajzaival, merész kontrasztjaival – csakugyan egészen egyedi poézis ez. A váratlan színek, színfoltok, kontúrok, fél-árnyak, a tiszta képek lírája. Egyszerre irracionális és észszerű. Sejtet és átgondol. Azzal, hogy visszafogott, szakadozott és részvétellel teli, a világ hű képét veszi magára. Töredékességében egy műforma és az élet jellege esik egybe. Kalász költőileg céltudatosan, képszerűen, az asszociatív gondolkodás útján hozza összefüggésbe a tárgyközeli világ és egy másik, a hétköznapi titokzatosabb világ nyelvezetét. Közben legalább „lopva a kimondás / hevét-szigorát megtartani” akarván mégis (*Prognózis*).

Mitől új ez idő tájt az újabb költői periódus, melynek gondolatisága, érzelmi mondandója elsöre mintha csakis a szókapcsolatokban, az asszociációk árnyalataiban, az úgynevezett *szabadvers* sajátosság ritmu-

saiban jutna kifejezésre? Kalásznál most tűnik fel először, miféle erőt rejt egy-egy szólánc, ha történetesen megtörik; a költő most először bátor visszavisszafojtani a vers lélegzetét; a csönd is egyik kifejezőeszközzé válik. Több lesz, mint szavak feladása, ellenkezőleg: valóban beszélni fog, úgyszólván „kifejzíti” a szöveget. Nem igaz-e, hogy a nagy költők verseiben a szavak között is líra van?

S egy ős gesztus még tovább differenciálja e lírát. Érezhető, hogy Kalász eligazodóbbnak szeretné látni a versben eligazodni kevésbé tudókat: ismeri a titkot, hogyan kell a legígéretebb látószögbe állítani a hétköznapi. „S helyre emeli lassan porszemét, / bízom, e bölcs univerzum” (*Arcmás, emlékeztetőül*).

Bensőséges odatartozás, egyetemesség. Nem dereng-e fel a Kalász Mártont majd rokon-attitűdök felé vivő Hölderlin? S nem dereng-e fel kommentátora, Heidegger? (Ma ezt történeti rátalálásnak szokás hívni, avagy: íme, az atavizmus, ahogy felszabadít egy sorsszerű szimpátiát.)

Mindenesetre Kalász Márton most a tárgyvilág megragadható konkrétumtól a kontúrt nyert lelkiségig engedi játszani a szellemet. E szellem voltaképpen apró megfigyeléseken át, a versalany egyéni látásának köszönhetően fedezi fel a tárgyvilágot koronázó érzékfeletti tartományokat, hogy azután tapasztalatai egy nagyszabású közérzet-lírát támasszanak. Furfangos is ez a művészet. El tudja hitetni az emberrel, hogy a létezés alakjai és jelentései nagyon gyakran csak annyira érintik, mint egy miniatort a kötelességből vett téma. Megengedi, hogy a lírájára olyannyira jellemző részvét ne csak a gyöngédség, hanem a fáultság felé is el-elmozdulhasson néha. Kicsiny, mozgalmalás képeiben viszont roppant távlatok, szapora, sejtelmes tendenciák bújnak. Kijelenthető volna, hogy a színes, szeszélyes, megoldhatatlannak tetsző élet szemléelője mindegyre fölfelé, a fény lépcsőin cipekedik földi benyomásaival? – Hogy Kalász Márton filozofikus alkat, az nem kétséges. A nagy filozófusok is költők. Kalász költészete pedig lépcsőzés, a szó legjobb értelmében, folyamatos emelkedés, amelynek vonala képletesen egy csigalépcső íves rajzolatához hasonlatos.

A *Hírek Árgyelusnak* akármennyire sejtelmes is („éjfélt után / ennyi jól sejtett / gondolat”), akármennyire akartan töredékes is, s akármilyen intim bensőséggel és fölényes biztonsággal fogja munkára a fantáziát, s ha a láthatóban konokul a rejtettet kutatja is, hasonlóképp hajthatatlan törekvése, hogy anyagsze-

E tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készült.

rúen fogalmazzon. Nemcsak a gondolatnak és a tárgynak, de még a szemlélődés konkrét miliójének is helyet kell kapnia a versben. („Keresztbe fekszem, két vetetlen / egymás mellé tett ágyon...”; „Itthon maradt! mondja-e rólam végezetül az itthon maradt nép?”) Kedély, indulat, fogalom, lelki keret: a tárgyias közeggel azonos rangon jutnak szerephez. („Sóvárgásunk: mondani valamit. / Ha mást nem, az időjárásjelentés / szorongását: északon havazik” – *Prognózis*. Vagy: „Fölsüt álmunkban a megfoghatatlan, / távoli Föld. / S ígér, / ígér – *Változatok egy régi témára*). A vékonyka kis kötet határa és folytathatósága éppenséggel abban egy, hogy a tárgyvilággal van vonatkozásban. Szavai olyanok, mint a két irányban kiterjedő tükröződés: ha igaz, hogy gondolatokból és fogalmakból „párolja le” a lírát, igaz az is, hogy ahonnan kedélyét tölti, ahol honos: el nem szakadna a földi valóságtól.

A *Hírek Argyélusnak* a ragaszkodás, a közelnézet és az elvonatkoztatás ötvözése. Művészi előrelépés, amely szorongó, tört, néha öngyötrő tartamain túl, művészi értelemben győzelmet énekel – énekelhet is. Látjuk, Kalász Márton immár birtokában van annak a lírai *szummációnak*, amely a gyorsan elfogyó pillanatnyi élményt, a személyiség futó benyomásait összeadni törekszik az örök emberivel. Nem romantikus valóságérzés az övé, hanem összpontosítás. Arra irányuló koncentráció, ami az időben folyik le, s arra, ami mozdulatlan forma. A megmunkálendő anyag diktál. A „megszólalálásra készített én” törvénye, akinek legmélyebb lelki rétegeiből szakad ki az alakot nyert tartam; a legegényibb és egyúttal legáltalánosabb tartam.

Meg kell érteni egy látásmódot, ami most kezd kibontakozni. S reprezentatíván majd egy újabb kötetben fog kiteljesedni. Kalász szinte semmit nem veszít őrzésre érdemes írásmúltjából, de míg poéta-múltjának valamennyi védett darabja egy evolúción átesett „szerzemény”, távol áll tőle, hogy utánozza önmagát. Értsük meg hát azt a látásmódot, amely művek sorával szavatolja e líra egyik legelemibb jellemzőjét: a feszültséget. A költő aligha tekinthet el attól, hogy az egymáshoz feszített fogalmak és képek tüneményéért nemcsak a vers alapjául szolgáló ösztökéknek és benyomásoknak szükséges egy másutt zajló élet felé irányulniuk, hanem szinte az emberi karakter, a versbeli alany, vagyis önmaga „áteremtését” is feladatai közé kell emelnie.

Az ekképpen átlényegülő személyiségben és a személyiség kiegészüléséül szolgáló, köréje gyűjtött tár-

gyi kozmoszban viszont (akármily kicsiny mindenség ereklői is) mitikus sugárzás ébred. Nem kizárt, hogy az érzéki-tárgyi világ archaikus jegyeinek felismerése posztulálhatta, éppen a *Hírek Argyélusnak* című kötet megjelenése táján, a szerző sajátos versszerkesztését és szólásmódját. Mindenesetre ez a szűkszavú konstrukció, neologizmusaival, mesei, bibliai utalásaival, régiségrajongásával, a költészeti hagyományra való hivatkozásaival merőben egyéni forma. S micsoda hangulatokat és távolságokat köt át a versek különös szófüzése! Ami e forma felől nézve távolság, gondolatok és képzetek távjá, az lelkileg gyötrelmes mélység. Az ironikus-elégikus költőnek (az elégia eredetileg fájdalmat jelent) egyformán gyötrelmes szembenéznie az időbelivel és az időtlenel.

Időbeli és időtlen: ahhoz, hogy a költő egyiket is, másikat is akarata alá tudja vonni, időbelinek és időtlennek egymásba kell simulnia – vagy ami tán még sarkalatosabb: állandósult feszültségben kell tartaniuk a költőt, inger híján ugyanis ritkán születik vers. Azokat, akiket, akárcsak a legszerényebb mértékben is, megkísért az abszolútum, nem mosolyogják meg az írashit; az, hogy a szavaknak fénye van, vonzó és vakító, olykor szembántó fénye, a legkevésbé sem pusztá kitaláció. Választani tudni közülük: ez a kötődés és a hűség ára. „Fáradjanak, újból tisztük legyen” – írja Kalász Márton. S őt dolgoz viszony és mélységes vonzalom fűzi a szavakhoz. „Fekszem, / tűnődve mesterségemen. / S kételkedem. / Töprengek magamon, / s igényem van hinni magamban” (*Mondjuk: én, a halász*). Hűsége megzavarhatatlan. Hiába, hogy „Tej- és / méz-kölyökarcunk, / akár a betört ablak” –, az ő vershőse, minél inkább kitakarózik szemérmességéből, annál inkább meggyőz, hogy személyiségének kitüntetett dimenziója a szeretet. Emiatt védtelen. „Küzdök, a rúgást érzem, / ennyi vagyok” (*Alkalmi vers a fasizmus ellen*).

S mi védi? Ugyan mi védhetné, ha nem az önmagához való hűség? Műve a „jelentőség” erkölcsi nyomása alatt érik tovább. Sajátságos állapot, de tény, hogy az abszolút és az ideiglenes között vergődik mindenki, aki valami jelentőségteljeset alkot. E nem mindennapi küszködés alapján értelmezhető Kalász Mártonnál a kifejezés belső komplikáltsága, az immár senki máséval össze nem téveszthető vershangulat, a tört, közbevetésekkel tűzdelt befejezetlen versmondattal. Egyáltalán: a beszéd érdekessége, bizonyosságok és nosztalgiák magukkal ragadó vegyülése, a lélek életének változatossága (a sértetlen re-

ménytől a kétségbeesésig): mindez nem kevés, s végképp nem egyszerű. Mindenesetre az, aki egyszer is igazán odafigyel Kalász verseire, felejt-e senkiéhez nem hasonlító kesernyés ízeit? Felejt-e képeinek színetét és fonákját?

Valami szubtilis fanyarság, és minden lelkiségével együtt is a közvetlen élet iránti szomjas ragaszkodás hatja át a *Szállást* (1978); itt van hát az újabb könyv, előzményéhez képest nem végletesen más, de nem is csupán hozzáadás. Érezhetően átjárja és körülöleli az a bizonyos új *esprit*. A szerző az irónia realizált szemléletét most mind hatékonyabban és egy még nyitottabb intellektuális látóterben éli bele műveibe. „Eltávoztak érzékeink. / Még palackban / képzeletünk – / a másik, nem édeskori. / Kezdjük pók-lombból / hántani.” Miről beszél e hang, a *Két kis kép, ugyanarról* gazdája, ha nem épp most fogadja meg, hogy az ismeretlen további kutatására szánta el magát?

A *Szállás* olyan, valaha újnak számító belátások könyve, amelyek húsz év elteltével is jól nyomon követhető, termékeny atavizmusok a költő későbbi, hermetikusabb, törtebb szavú alkotásaiban. Metszően okos iróniája nem a komolyságot akarja elnémitani. Nem a groteszk egyedüli érvényességét tolja előtérbe. Nem tréfálkozni akar, hanem a gúny, a groteszk különös nézetéből szerzett felfedezéseit kívánja belekapcsolni a létezők minél elmélyültebb képeibe. Különös, hogy ez az elmélyültség nemegyszer zsánereknek tetsző versek felszíne alatt formulázódik, vagy nűánszokon kell átremlenie. Az ám, csakhogy ki mondja meg, mi a nűánsz, s ki mondja meg: túl az árnyalaton hol kezdődik a törvény?

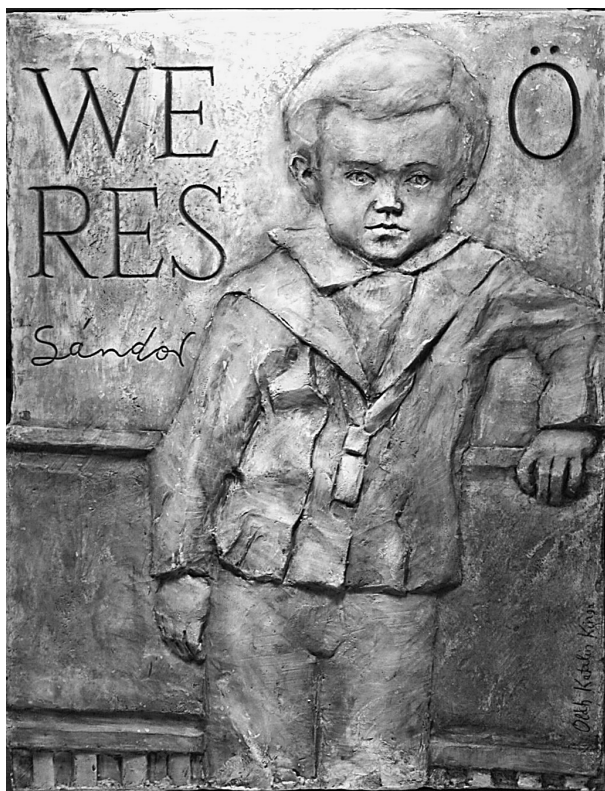
A szabadság-ábránd aszimmetrikus érzése például (repülhetsz-e terheiddel az örök Dél irányába?) a gondolkodás alkonyából metsz ki egy jéghideg, absztrakt képet: „Ahol mégis hideg van. / Kockára

fagnak gondolataim” (*Tundra-kutya*). Egy emeleti hűvös konyhában várni a pirkadatot, lelkiismereti küzdelmekkel vívódva: amikor nem tudja eldönteni az ember, megmentse-e vagy megölje magát. „Jön, amely nyakunk levágja, / jön a fejsze a lépcsőn fölfelé, / ím hallják kihagyó lépéseit (...) jön, mint a hadirokkant, haza” (*Fülelés*). Ha ennél is idegölőbb és borzongatóbb közérzetet nyögnek azok, akik minden látszaton túlpillantanak és lépten-nyomon a világ abszurditását kell összevetniük a természetességgel, nos, ők azok, akik türik a képtelen fokozatot: „Elmé-

ben asztal; elme / asztalomon – / a téboly bent / eszik.”

Ez a borzongató részletekben megjelenő valóság nemcsak kíméletlen. Azt a realitást is igyekszik szavakba önteni, amelyik egy másik életre, egy másik alanyra, egy másik véletlenre van beállítva – azt a realitást, ami a valóságos benyomását kelti, de ténylegesen a metafizika szüleménye, és annyira megfogható, amennyire megfoghatatlan. Rítus e végletek közti játék? Nemcsak rítusról van itt szó, ritmusról is. S rítust, ritmust már magához ragadott, s egyre inkább úgy fest, hogy *véglegesen* ragadott magához a Kalász-féle töredék.

Alakul az új, az eladdig fel sem merült asszociációkért az iróniában megmártott realitás és a plasztikus tárgyhűség ellentmondásából kibontakozó, ismét megújuló líra. A közvetlen jelentés csodálatos piruettje; megcsavarodik, s valami furcsa, különös ívet rajzol ki a fogalom, amely majdhogynem másodlagos jelentésében nyeri el igazi súlyát. Itt többnyire nagy távolságok születnek. De semmi sem beláthatatlan. Főleg, amíg a mechanikus rutinon van ereje élcelődni a költőnek. S a *Szállás* a gúny, a játékos megannyi elegáns változatával emelkedik a komolyságba. „Csak megvagyok, leveskét alkotok; / dajkáltam épp, / bóbiskolva, szegény- / szóval: ami, / míg világ, öcsém, a világ, / jobb álmunkban: neked

Oláh Katalin: *Weöres Sándor-dombormű Csöngé, a szülőház gyűjteményében*

is, nekem is / léssen / eljövendő” (*Az eleven szeretet*). És a *Szállás* még valamit helyreigazít; egyértelműsíti a folytatást. (Eléggé határozottan emelkedik ki *A folytatásért* című versből egy sor, a „fönnen – s aljába áldozat!”) Feltűnik továbbá Hölderlin tornya. Valamint e kötet lapjain jelenik meg először az az egy tömbbe szedett, a szonettre emlékeztető tizennégy soros verstípus (*Nem tudtam, hogy sírni fogok*), amely gazdagodva, az absztrakció becsét és lehetőségeit gyarapító külső, mintegy *scripturális* védjegye lesz Kalász Mártonnak.

A furcsa, néhol bizarr gondolati kalandokkal gazdag *Szállástól* számítva a költő örökös átalakuló kedve kiapadhatatlannak tetszik. S talán nem alaptalan a feltételezés, hogy Kalász Márton ez idő tájt döbben rá igazán, hogy a lírának az életről nincs végső szava. A pannoni habitust már-már körbeveszi a súlyokhoz lekötött északias éleslátás, s e tiszta világszemből meg-megcsillanó, szintén északias-németes misztikum. Körbeveszi, de nem veszejt el. Kalász Márton legmesszebbre hatoló gondolatiságát is egyfajta életesség és személyesség karakterizálja: „szárnyá kelteni – fogalmaz majd a *Sötét sebben* –, s a Teremtőt dicsérni, amiért érzékkel a gondolatot / elegyíthette értünk...”

A modern költőnek, a töredékesség e foglyának, ha nem akarja (stiláris értelemben) elveszíteni az életet, akár legtöményebb kétségbeesésében is egyetlen lehetősége a folytatás, azaz minden befejezett versét meg kell gyónnia egy újabb versben: nemhiába, hogy a modern költők repertoárjában a folytatás voltaképpen a teremtés szüntelen kiigazítása – és vezeklés. Egyúttal a hitelességbe belecsapó kényszer is; a költő önarcképének lehetőleg az élet minél több arcára kell hasonlítania. E szükségszerűség (ha valóban az), nem egyéb, mint egyfajta delejes hermetizmus. Hermetizmus – valami meggondolt, az ismeretlenből megmaradt bűvösség, ami nem bezárulni óhajt, hanem a világról vett igazságait egymással összemérni. Kalász líráján Hölderlin szelleme suhan át újra és újra. Hogy alkotó és olvasó egyaránt hozzászokjanak: az emberről szerzett finom életrealitások annyifélek, ahányan elszenvedik őket. Igaz, a lélek alkalmazkodása nem választható el attól a kettősségtől, hogy közben a test cinkos vagy lázadó viszonyban szolgálja a történelmet. Hány kínzó perpetuális

kérdést vet föl, mondjuk, a fölfogható és a fölfoghatatlan viszonya?

A múlt század hetvenes éveinek végén megjelent *Szállás* ontja azokat a verseket, amelyekben az élmény úgy nyilallik át a gondolat valóságába, hogy csaknem mindent: lelkeséget, villanásnyi benyomást, mint valami maró érzelmi többletet visz magával, epés, gúnyos versekbe, töprengő elégiákba, kényelmetlen abszurdba torkollva. „Egy nap egy öltés, / idő, hódprémes bundádon”; „Hol villanyfénynél, e nyugodt / falon / a nagyfülű gondolatok, / s nem mezőn iszkolva, puska elől – // még hadd játsszam veled!”; „Jó volna emlékezni erre a versre, / ha engem is a kispadra kitesznek, / s zöldágot kezem ügyébe, nem azért, / az ifjúságot, hanem a rovarot üzzem” (*Pehely; Kései levél; Egy kedvelt versre*).

De az igazi minőségi bravúr itt az, hogy a kész mű erkölcsi, metafizikai összefüggései anélkül érvényesülnek, hogy magában a műben csupán egyetlen parancsoló gondolat is felismerhetővé válna. Persze, ha odakinn a tagadás és a bizonyosság szeszélyes alakíthatósága jellemzi az életet, mi egyebet mondhatna a költő saját munkájáról, mint hogy „a vers kétes szerzés, lopod haza / ködmön alatt, s mihelyt mindenki alszik, / kirakod, töprengsz, mi válnék belőle” (*Német erdők felől*). S hogy a realitás és a képzelet tényleg minél gazdagabban bontakozzék ki a tárgyól, az ironia aspektusa most is jelen kell, hogy legyen. „Üljenek havas fejemre a varjak, / vessék, vessék – öreg ganajba / szorul az életmentő mag” (*Tűrési fokozatok*).

A *Szállás* mint jelkép, alighanem repülés és rejtek. Amabban ambíció; a transzcendentáló ész és a közvetlen valóságot követni kívánó anyaghűség kalandja. Rejtek mivoltában üzenet, vagyis eszerint van várni-valónk: nem válunk a világ pusztá tárgyává, míg él bennünk a képesség, hogy visszaszerezzük az ideát; ha – akárminő mértékben is – a világ mi vagyunk. Annál energikusabb bennünk e hit, minél inkább tisztában vagyunk ellenérveivel.

A *Szállás* végül is egy ősrégi bölcsesség változatát igazolja: ha a reményt nem lehet megsemmisíteni, nem lehet kikapcsolni az abszurditást sem. „A téboly bent / eszik” – hangzik a már idézett figyelmeztetés.

A *Tűrési fokozatok* ironiája ezen a fokon szörnyű előérzet. Tükrében valami rettenetes rajzolódik elő világunkról. Az egyre élethűbb kép?